

**Н. В. Ільченко,
С. В. Кошеленко,
О. М. Одінец**

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗВИТКУ СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ ЯКІСТЮ І БЕЗПЕЧНІСТЮ ХАРЧОВИХ ПРОДУКТІВ РЕГІОНАЛЬНОГО АГРОПРОМИСЛОВОГО КЛАСТЕРУ

Стаття присвячена проблемі забезпечення розвитку системи управління якістю та безпечністю харчових продуктів регіонального агропромислового кластеру. Проведено аналіз сучасних підходів до системи управління якістю і безпечністю харчових продуктів агропромислового кластеру.

Розглянуто основні теоретичні питання нормативно-правового забезпечення якості й безпечності харчових продуктів у країні та світі. Опрацьовано чинну законодавчу базу у цій галузі. Визначено проблемні напрями її застосування, надано пропозиції щодо удосконалення правової основи забезпечення якості та безпечності харчових продуктів в Україні.

Запропоновано методи забезпечення розвитку системи управління якістю і безпечністю харчових продуктів на підприємствах агропромислового кластеру.

Розроблено організаційну модель системи управління якістю і безпечністю харчових продуктів на підприємствах регіонального агропромислового кластеру.

Ключові слова: харчові продукти; якість та безпечність харчових продуктів; нормативно-правове забезпечення; державний контроль; кластер; агропромисловий кластер; цикл Демінга; конкурентоспроможність.

Актуальність проблеми (постановка проблеми). Сьогодні забезпечення якості та безпечності харчових продуктів виступає як невідривна й визначна складова частина правого регулювання соціально-економічних відносин. Інтеграція України у світову економічну співдружність неможлива без створення в ній досконалої правової бази у зазначеній галузі. З огляду на це, актуальність наукового опрацювання проблем нормативно-правового забезпечення якості та безпечності харчових продуктів є повністю доведеною.

У сучасних умовах вимоги до безпеки харчових продуктів постійно зростають. Споживачі і державні контролюючі органи висувають все жорсткіші вимоги щодо відповідності харчових продуктів високим нормам якості та безпеки. Ці вимоги, насамперед, стосуються роздрібної торгівлі, однак відповідальність за якість і безпеку продуктів харчування нині поширюється на весь ланцюжок постачальників, включно з виробниками харчової продукції та сировини, а також транспортними компаніями. Компанії, що гарантують безпеку продукції, яка випускається (чи то сировина для харчової промисловості, чи то готова продукція для кінцевого споживача), мають підвищений ступінь довіри покупців [1, с. 18–24].

Позитивне вирішення завдання підвищення конкурентоспроможності підприємств аграрного сектору (виробництво, заготівля, переробка, реалізація) залежить від системи управління якістю та безпечністю харчових продуктів як на господарському, так і на регіональному рівнях. Однією з умов підвищення конкурентоспроможності підприємств аграрного сектору економіки є запровадження кластерної моделі агропромислового виробництва, яка зміцнює взаємовідносини її господарюючих суб'єктів завдяки тісній співпраці на взаємовигідних умовах та надає нові імпульси розвитку їхньої діяльності. Ці переваги кластерної організації агропромислового виробництва забезпечують ефективний розвиток системи управління якістю та безпечністю харчових продуктів на підприємствах регіонального агропромислового кластеру.

Аналіз останніх джерел досліджень і публікацій. Проблеми управління якістю належать до найбільш актуальних і таких, що традиційно активно вивчаються. Відомими зарубіжними авторами ґрунтовних праць у галузі економіки й управління якістю є М. Бест, Е. Демінг, Дж. Джуран, К. Ісікава, Ф. Кросбі, М. Міно, І. Муто, А. Робертсон, С. Сіро, Г. Тагуті, О. Уільямсон, А. Фейгенбаум, Дж. Харрінгтон, Ш. Шінг, У. Шухарт та інші.

Питання запровадження кластерної моделі агропромислового виробництва вивчали провідні вітчизняні вчені: М. Войнаренко, М. Кропивко, Ю. Лупенко, В. Россоха, П. Саблук, Ю. Ульянченко, С. Юшин та інші.

Захист прав громадян на безпечність та якість продуктів в Україні є забезпеченням одного із базових прав. Саме тому питання безпечності та якості продуктів були й залишаються актуальним предметом наукових досліджень [2, с. 80–86].

Актуальність питань, пов'язаних із якістю продукції та підвищенням рівня її конкурентоспроможності, системи загального контролю якості, безпечності сільськогосподарської продукції вивчали такі науковці, як Ю. Бажал, Ю. Білоусов, С. Валявський, М. Гавриляк, В. Гладченко, Т. Гречко, С. Дзюба, Т. Дудар, М. Зенкін, Л. Жураковська, М. Калінчик, С. Кириченко, Т. Коваленко, С. Король, Д. Крисанов, В. Латишева, Д. Молнар, О. Орленко, В. Прилипка, С. Романко, Т. Скалига, М. Сокол, В. Солоников, С. Тульчинська, Г. Хімичева, Г. Яновицька.

Зауважимо, що проблемам правового забезпечення якості та безпечності харчових продуктів присвячено роботи багатьох вітчизняних науковців, зокрема: А. Бабюка, О. Бандурки, О. Батигіної, С. Бугери, В. Брулевича, Л. Віткіна, А. Гетьмана, О. Гойчук, О. Грибко, Ю. Добромислова, О. Звереві, І. Зозулі, М. Іншина, В. Кайдашова, Ю. Кирилюка, О. Ковальові, О. Коцовської, А. Кравченка, О. Лисенко, Л. Лосюк, І. Петрової, Л. Пилипенко, О. Проневича, Ю. Сливи, І. Шопіної, В. Янчука та інших вчених. Утім, у зв'язку зі швидкими змінами законодавства в досліджуваній галузі вони не втрачають своєї актуальності та потребують сталого напрацювання.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Мета статті – узагальнити теоретичні підходи до забезпечення розвитку системи управління якістю і безпечністю харчових продуктів на підприємствах регіонального агропромислового кластеру, проаналізувати теперішнє становище нормативно-правового забезпечення якості та безпечності харчових продуктів у країні та запропонувати шляхи вирішення цієї проблеми.

Викладення основного матеріалу дослідження. Першочергові пріоритети та індикатори належних соціально-економічних умов становлення та розвитку України визначає Стратегія сталого розвитку «Україна – 2020» (далі – Стратегія). Метою Стратегії є впровадження в Україні європейських стандартів життя та вихід України на провідні позиції у світі. Задля цього рух уперед здійснюватиметься за певними векторами. Зокрема, вектор безпеки приділяє особливу увагу безпеці життя та здоров'я людини, що неможливо без доступу до якісної питної води, безпечних харчових продуктів [3].

Стратегія розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 року, що схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 17 жовтня 2013 року № 806-р, одним із пріоритетних напрямів досягнення стратегічних цілей розвитку аграрного сектору економіки визначає забезпечення якості та безпечності харчових продуктів, дотримання вимог до їх виробництва у результаті вдосконалення системи сертифікації виробництва і стандартизації, впровадження на всіх підприємствах переробної та харчової промисловості систем управління якістю та безпечністю харчових продуктів, створення мережі лабораторій для визначення рівня якості сільськогосподарської продукції [4].

Окремі правові аспекти щодо напрямів аграрного сектору економіки на виробництво якісної та безпечної сільськогосподарської продукції містить Концепція Державної цільової програми розвитку аграрного сектору економіки на період до 2022 року, яка схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 30 грудня 2015 р. № 1437-р., метою якої є створення організаційно-економічних умов для ефективного, соціально спрямованого розвитку аграрного сектору економіки, у тому числі стабільного забезпечення населення високоякісною та безпечною вітчизняною сільськогосподарською продукцією [5].

Важливими факторами у забезпеченні безпечності харчових продуктів для організму людини є: 1) відповідність складників харчового продукту вимогам, встановленим відповідною технічною документацією; 2) гарантування безпеки харчового продукту, що можливе лише шляхом закріплення відповідних умов у нормативно-технічній документації стосовно кожного виду харчового продукту. З огляду на це, питання забезпечення виробництва безпечних харчових продуктів і продовольчої сировини зумовлюють їх належну правову регламентацію та встановлення низки законодавчих вимог щодо них [6, с. 109–114].

Нині одним із найефективніших напрямів соціально-економічного розвитку регіонів, що дають можливість забезпечити їх конкурентні переваги в сфері виробництва харчової продукції та високий рівень продовольчої безпеки, є формування регіональних агропромислових кластерів [7, с. 171–182].

Серед домінант кластерної організації виробництва – орієнтація на вищі стандарти якості вироблюваної продукції. При кластерному механізмі інтеграції неякісний проміжний продукт, що виробляється одним із учасників продуктового ланцюга, буде відторгтися іншими [8, с. 352].

Важливість соціально-економічного напрямку зумовлена, в першу чергу, можливістю кластерної структури формувати єдиний замкнений ланцюг створення харчової продукції, що забезпечує простежуваність її параметрів якості та безпеки на всіх стадіях життєвого циклу. Основною метою формування регіональних агропромислових кластерів є створення якісної і безпечної продукції як основи сталого розвитку регіону, підвищення його іміджу і конкурентоспроможності, забезпечення гідного рівня життя населення [9, с. 3–15].

Наведемо визначальні переваги застосування кластерної політики в галузі управління якістю харчових продуктів, що зумовлюють необхідність створення регіональних агропромислових кластерів у сучасних економічних умовах:

- орієнтація на високі стандарти якості та безпеки продукції;
- комерціалізація накопичених знань, технологій і обладнання;
- можливість комплексного підходу до організації і спеціалізації праці;
- технологічне вдосконалення виробництва та раціональне використання ресурсів;
- координація діяльності підприємств на основі довіри й партнерства;
- орієнтація на високі стандарти якості та безпеки продукції;
- дотримання принципів стійкого розвитку;
- економічна, екологічна і соціальна відповідальність;
- забезпечення ланцюга створення харчової продукції в рамках однієї системи агропромислового кластеру;
- система постійного спостереження та управління ризиками діяльності агропромислового кластеру тощо;
- можливість простежування руху, місцезнаходження, походження та безпеки продукції агропромислового кластеру.

В умовах глобалізованої ринкової економіки формування стратегії розвитку підприємства аграрного сектору повинно бути зорієнтоване на підвищення рівня якості продукції і конкурентоспроможності та базуватися на сучасних концепціях, методах і підходах, які інтегрують передовий світовий досвід. Сучасні підприємства АПК зобов'язані відповідати жорстким вимогам щодо якості продукції, конкурентоспроможності, екології, соціальної політики, охорони здоров'я, виробничої безпеки і безпечності харчових продуктів [10, с. 36–44].

Тому головною метою економічної діяльності потенційного регіонального агропромислового кластеру є створення якісної і безпечної продукції, яка виготовляється і споживається на регіональному рівні. Виготовлена підприємствами кластеру високоякісна харчова продукція підвищує позитивну репутацію й конкурентоспроможність цих господарств, забезпечує якість життя населення та є стійкою основою для економічно-соціального розвитку всього регіону.

Одним із пріоритетних завдань реалізації регіональної кластерної політики є забезпечення розвитку системи управління якістю і безпечністю харчових продуктів суб'єктів кластеру. Вирішення цієї складної проблеми можливе за допомогою методів управління економічними відносинами в осередку підприємств кластеру, а саме – методів правового й економічного регулювання, а також за допомогою механізмів стандартизації, технічних регламентів й оцінки відповідності (рис. 1).

На всьому харчовому ланцюгу життєвого циклу харчового продукту повинні забезпечуватися якість і безпечність виробленої агропромисловим кластером продукції, тобто вирощування продовольчої сировини, виробництво, транспортування, зберігання й реалізація. Стратегія забезпечення якості та безпечності харчових продуктів передбачає реалізацію наступного:

- сталий розвиток екологічно чистого аграрного виробництва;
- екологізація агровиробництва, яка спрямована на відновлення агресурсного потенціалу землі, збереження довкілля й виробництво якісних та безпечних продуктів харчування [14, с. 53–59];
- відповідний виробничий досвід під час виробництва, оброблення, зберігання, перевезення, реалізації харчових продуктів;
- стимулювання розвитку малих і середніх аграрних підприємств та їх кооперації як основи сталого розвитку сільських територій, екологічно безпечного землекористування;
- гігієнічне нормування і дотримання санітарно-епідеміологічних вимог до харчових продуктів;
- ветеринарно-санітарні вимоги та експертиза продовольчої сировини;

- удосконалення державного контролю за екологічним станом харчової продукції та здійснення державного контролю за обігом харчових продуктів;
- розвиток системи сертифікації сільськогосподарського виробництва, розробка, уніфікація, стандартизація методів аналізу та забезпечення відповідних метрологічних параметрів лабораторного контролю;
- нагляд за захворюваністю, яка викликана неякісною та небезпечною харчовою продукцією;
- сприяння активному розвитку кооперативного виробництва із перетворенням у кластерні формування, що є найбільш стійкими та ефективними при переході до виробництва органічної продукції, її переробки та реалізації.

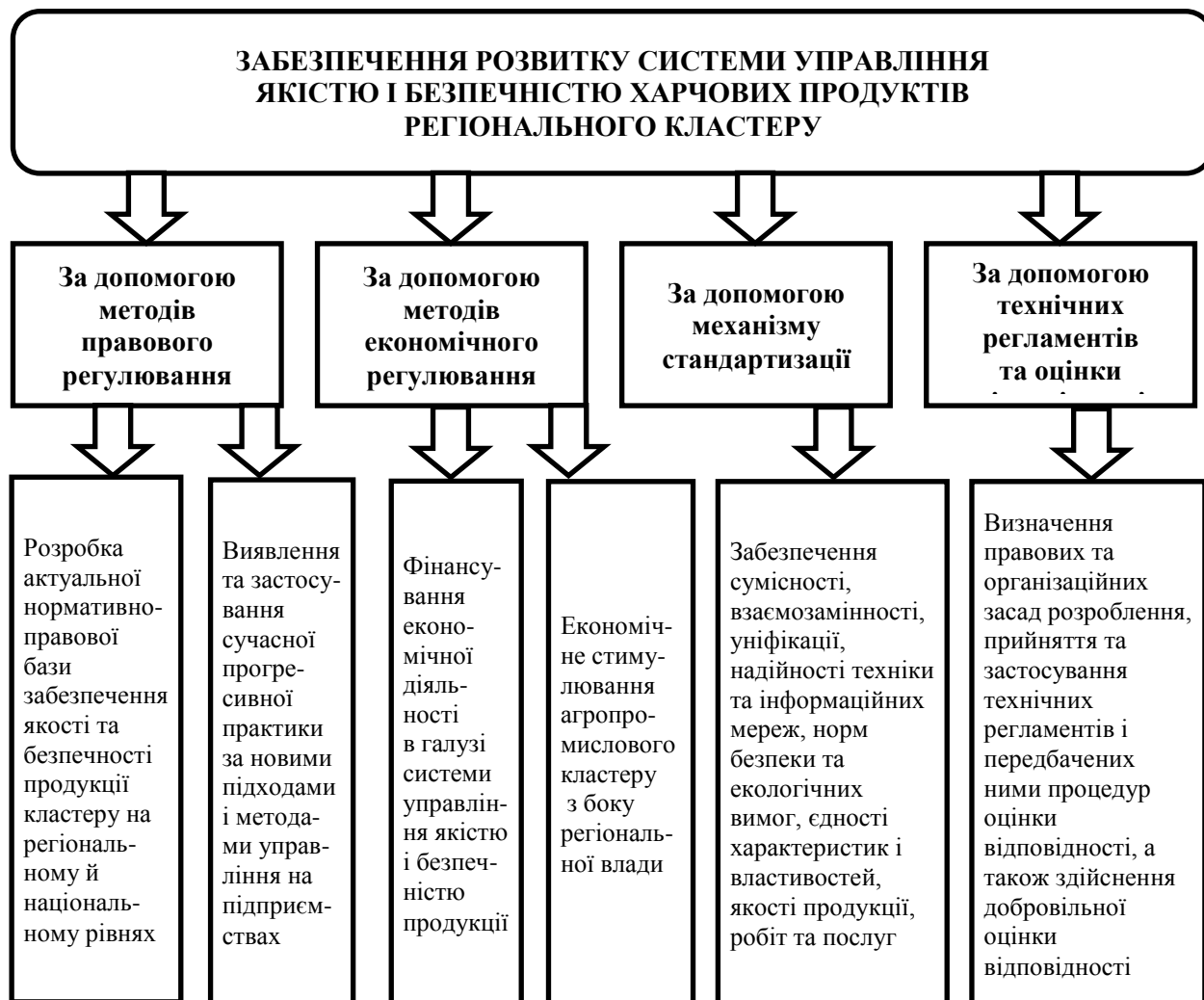

Рисунок 1 – Методи забезпечення розвитку системи управління якістю і безпечністю харчових продуктів на підприємствах агропромислового кластеру

Джерело: складено авторами на основі [11], [12], [13]

На якість і безпечність харчових продуктів для споживача впливають два основні фактори: галузеве нормативно-правове забезпечення, що обумовлює якість і безпечність харчових продуктів, та беззаперечне дотримання його положень на будь-якому з виробничих технологічних етапів [2, с. 80–86].

Основними правовими аспектами забезпечення якості та безпечності харчових продуктів в Україні є:

- Конституція України;
- Господарський кодекс України;
- Кодекс України про адміністративні правопорушення;

- Закон України «Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів» [15];
- Закон України «Про захист прав споживачів»;
- Закон України «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення»;
- Закон України «Про питну воду, питне водопостачання та водовідведення»;
- Закон України «Про ветеринарну медицину»;
- Закон України «Про дитяче харчування»;
- Закон України «Про молоко та молочні продукти»;
- Закон України «Про державний контроль за дотриманням законодавства про харчові продукти, корми, побічні продукти тваринного походження, здоров'я та благополуччя тварин» [16];
- Закон України «Про державне регулювання імпорту сільськогосподарської продукції»;
- Закон України «Про державну систему біобезпеки при створенні, випробуванні, транспортуванні та використанні генетично модифікованих організмів»;
- Закон України «Про пестициди та агрохімікати»;
- Закон України «Про Перелік документів дозвільного характеру у сфері господарської діяльності»;
- Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо харчових продуктів».

У сукупності ці документи містять норми, спрямовані на забезпечення прав споживачів, у тому числі на придбання гарантовано якісних та безпечних товарів.

Важливе значення в період реформування державної політики в сфері забезпечення якості та безпечності харчових продуктів має Закон «Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів» як базовий національний законодавчий акт, який регулює відносини між органами виконавчої влади, операторами ринку харчових продуктів та споживачами харчових продуктів [15].

Закон має на меті гармонізацію законодавства України із законодавством ЄС у сфері безпечності та якості харчових продуктів, забезпечення високого рівня захисту здоров'я людей та інтересів споживачів, а також створення прозорих умов ведення господарської діяльності, підвищення конкурентоспроможності вітчизняних харчових продуктів та зменшення їх ціни [15].

Отже, законодавство про безпечність та окремі показники якості харчових продуктів складається з Конституції України, цього Закону, інших актів законодавства, що видаються відповідно до нього. Наведемо визначення деяких термінів з тексту закону: *харчовий продукт* – речовина або продукт (неперероблений, частково перероблений або перероблений), призначені для споживання людиною; *безпечний харчовий продукт* – харчовий продукт, який не справляє шкідливого впливу на здоров'я людини та є придатним для споживання; *небезпечний харчовий продукт* – харчовий продукт, що є шкідливим для здоров'я та/або непридатним для споживання; *окремі показники якості харчового продукту* – показники та/або властивості харчового продукту, що застосовуються для виконання одного або кількох завдань (відокремлення традиційного харчового продукту від інших харчових продуктів; встановлення вимог до продуктів для дитячого харчування; інформування споживачів про властивості харчового продукту, в тому числі шляхом його маркування) [15].

Також Закон «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо харчових продуктів» передбачає запровадження в Україні моделі європейської системи безпечності та якості харчових продуктів, побудованої на принципі «від лану до столу», та положень системи аналізу небезпек і критичних точок контролю НАССР (Hazard Analysis and Critical Control Points), законодавчі основи якої регламентовані в стандарті Комісії Кодекс Аліментаріус [17].

Розглянемо міжнародне законодавство в сфері якості та безпечності харчових продуктів, зокрема європейський підхід. Продовольче право Європейського Союзу має багато переваг, а саме: європейські правила добре пропрацьовані, випробувані на практиці, можуть бути адаптовані без серйозних додаткових затрат та стимулюють зростання економіки і нововведення шляхом зняття невикористаних обмежень. Також існують певні недоліки: надзвичайно громіздка система документів різного рівня, багато з яких відносяться не до сфери технічного регулювання, а до сфери організації ринку [18].

Законодавчі документи (регламенти, директиви, рішення) умовно розділені на певні групи: здоров'я людей (включені Директиви, які регламентують вимоги до рубаного м'яса й м'ясних наборів, виробництва та реалізації: свіжого м'яса, яєчних продуктів, рибних продуктів, риби і моллюсків, м'ясних продуктів, гормональних та інших речовин, які мають гормональну дію); зоотехнічні проблеми; здоров'я тварин; ветеринарний контроль і захист тварин; імпорт тварин і продуктів [18].

Структура продовольчого права Європейського Союзу [1, с. 18–24; 18]:

- «горизонтальні» регламенти і директиви;
- «вертикальні» регламенти і директиви на конкретні види (групи) продукції;
- європейські керівництва, що встановлюють належну гігієнічну практику;
- європейські стандарти.

Законодавство ЄС щодо продуктів харчування містить:

- «горизонтальне» законодавство, яке встановлює загальні аспекти для всіх продуктів харчування (добавки, маркування, гігієна, НАССР тощо);
- «вертикальне» законодавство – по конкретних продуктах (наприклад риба, какао, шоколад, цукор, мед тощо).

Горизонтальне законодавство – законодавчі акти, які торкаються частини або завершеного ланцюга виробництва щодо регламентування вимог гарантування безпечності харчових продуктів до підприємств та продуктів за офіційного державного контролю. Горизонтальне законодавство в значній кількості випадків регламентує головні вимоги, яких зобов'язані дотримуватися всі учасники виробничого ланцюга. Деякі горизонтальні законодавчі акти регламентують вимоги щодо пакування й маркування продукції та норми хімічного й бактеріологічного забруднення [1, с. 18–24; 18].

«Горизонтальні» законодавчі акти містять:

- Регламент 178/2002/ЄС (Загальні принципи і вимоги законодавства в галузі харчових продуктів) [19];
- Регламент 852/2004/ЄС (Про санітарно-гігієнічні правила виробництва харчових продуктів і кормів);
- Регламент 882/2004/ЄС (Контроль харчових продуктів і кормів).

Нині існує сучасний підхід у законодавстві ЄС, так званий «Пакет гігієни», що вводить єдиний прозорий механізм управління гігієною харчових продуктів, в основі якого лежать ефективні елементи управління безпечністю і ризиками на основі принципів НАССР на всіх етапах ланцюга виробництва і постачання харчових продуктів. Функціонує система простежуваності.

Основні принципи «горизонтального» законодавства містять [18]:

- застосування в політиці гігієни принципу «від ферми до столу»;
- пряму відповідальність виробників харчових продуктів (через застосування самоконтролю і сучасних засобів аналізу ризику);
- простежуваність усіх продуктів та їх компонентів;
- дотримання основних правил гігієни (вимоги до приміщень і обладнання, особистої гігієни персоналу тощо).

Регламент 178/2002 /ЄС/ «Загальні принципи і вимоги законодавства в галузі харчових продуктів» встановлює загальні принципи і вимоги законодавства в галузі харчових продуктів, затверджує Європейський орган з безпечності харчових продуктів та визначає вимоги в сфері безпечності харчових продуктів. На всіх стадіях виробництва – від виготовлення (обробки) до розповсюдження харчових продуктів, – тобто на всіх етапах харчового ланцюга встановлюються жорсткі вимоги цього регламенту щодо якості продукції, але він не поширюється на вимоги, що відносяться до виробництва сировини для домашнього уживання; на приготування, роботу з харчовими продуктами або їх зберігання в хатніх умовах для домашнього вживання; на лікарські засоби, косметику, тютюнові вироби, наркотичні та психотропні речовини [18].

Мета регламенту 178/2002/ЄС:

- захист інтересів споживача (попередження шахрайства й обману, підробки продуктів харчування, уведення потенційного споживача в оману; забезпечення високого ступеня захисту здоров'я людей);
- задоволення потреб споживача в інформації (забезпечити наявність адекватної інформації на продуктах харчування, щоб допомогти споживачу вибрати продукти харчування, які відповідають їх індивідуальним смакам).

Загальні принципи і вимоги харчового законодавства ЄС [1, с. 18–24; 18]:

- аналіз ризиків;
- принцип превентивності;
- захист інтересів споживачів;
- принцип прозорості;
- відповідальність операторів харчового бізнесу;
- простежуваність.

Останніми роками відбувається формування системи державного регулювання в галузі гарантування безпечності харчової продукції, пов'язане з підготовкою і прийняттям технічних регламентів щодо безпечності такої продукції.

Відсутність системи комплексної підтримки процесів управління і поліпшення якості та безпеки харчової продукції в кінцевому підсумку розмиває інституційну відповідальність за досягнення кінцевого результату – безпечності харчової продукції для здоров'я і життя населення.

Таким чином, механізми управління якістю та безпечністю харчової продукції знаходяться на стадії формування і практичного апробування. При вступі в дію і реалізації технічних регламентів виникають певні складнощі, пов'язані з особливостями сформованої практики ведення агропромислової діяльності в регіонах, специфіки регіональних економік, ресурсів регіонів і специфікою завдань, які потрібно вирішувати в галузі управління регіональними кластерами аграрного виробництва.

Незважаючи на те, що створена інституційна і нормативно-правова база забезпечення якості та безпечності харчової продукції в цілому позитивно впливає на результати ведення агропромислової діяльності, її вдосконалення і розширення в сфері управління якістю та безпекою продукції залишається пріоритетним завданням для ефективного функціонування інтегрованих агропромислових структур кластерного типу.

Нагадаємо, що агропромисловий кластер – це локалізоване добровільне самоврядне мережеве територіально-галузеве об'єднання самостійних виробників сільськогосподарської продукції, переробних підприємств, організацій інфраструктури, освіти, науки та органів влади з метою виробництва готових до споживання продуктів харчування для населення та сировини для промисловості, продукування синергетичного і мультиплікативного ефектів для досягнення високої конкурентоспроможності функціонування його учасників на національному і світовому продовольчих ринках [20, с. 7].

Основна сутність сучасних методів і підходів щодо системи управління якістю та безпечністю харчових продуктів регіонального агропромислового кластеру полягає в тому, що він розглядається як система взаємодіючих процесів, якими необхідно управляти для досягнення цілей забезпечення якості та безпеки харчової продукції. Інструментом реалізації стратегії формування й розвитку потенційного регіонального агропромислового кластеру є система управління якістю і безпечністю харчових продуктів, яка заснована за допомогою циклу Демінга (рис. 2).

Цикл Демінга (або цикл PDCA) – це модель, що являє собою покроковий план вирішення задач і проблем та безперервного покращення процесів.

На рис. 2 схематично зображено чотири фази циклу, назви яких утворюють аббревіатуру PDCA: Plan (Плануй), Do (Виконуй), Check (Перевірй), Act (Дій). Схема усередині рис. 2 дає змогу зрозуміти, як цикл PDCA можна застосувати для впровадження системи управління якістю.

Цикл PDCA складається з наступних кроків [22]:

ФАЗА 1. Plan / Плануй. На етапі підготовки аналізуємо ситуацію, визначаємо цілі та зацікавлені сторони, на основі цілей формуємо завдання, складаємо план, поширюємо план серед зацікавлених та залучених сторін.

ФАЗА 2. Do / Виконуй. На етапі впровадження впроваджуємо план, відстежуємо процес впровадження та за необхідності вносимо корективи, обговорюємо статус впровадження і внесені зміни з усіма зацікавленими та залученими сторонами.

ФАЗА 3. Check / Перевірй. На етапі перевірки оцінюємо результати відносно поставлених цілей, оцінюємо прогрес та визначаємо, що працює добре, а що потребує поліпшення, обговорюємо результати, успіхи та помилки.

ФАЗА 4. Act / Дій. На цьому етапі визначаємо причини виявлених проблем та плануємо заходи щодо їх усунення, стандартизуємо те, що працює добре, аналізуємо, чи можна покращити наявні

процеси та стандарти, поширюємо інформацію про рішення, нові стандарти та покращення, які мають бути здійснені.

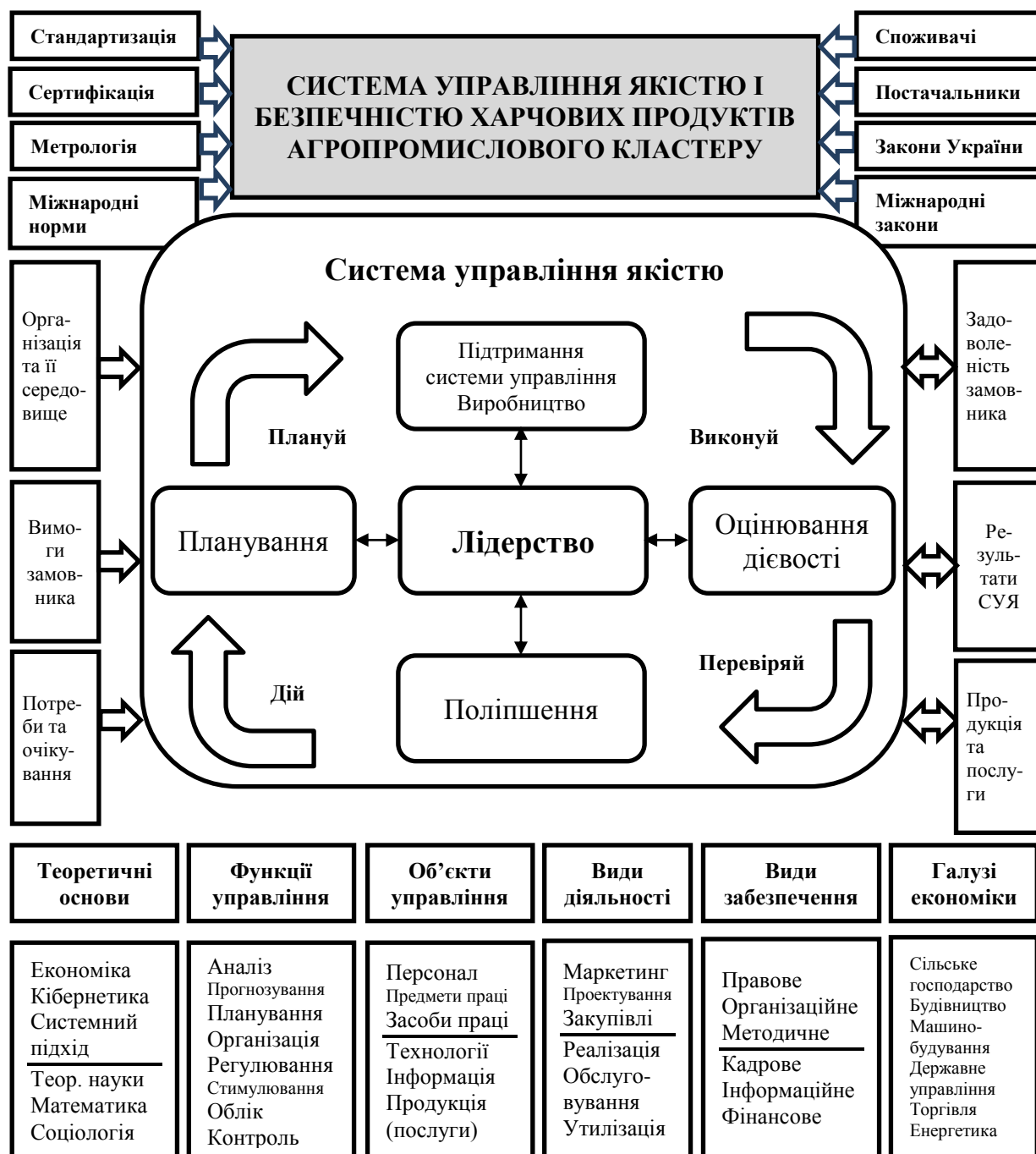

Рисунок 2 – Організаційна модель системи управління якістю і безпечністю харчових продуктів регіонального агропромислового кластеру

Джерело: розроблено авторами з використанням [12], [13], [21, с. 71–102], [22], [23].

Дотримання вимог міжнародного стандарту ДСТУ ISO (ICO) 9001 щодо системи управління якістю на підприємствах кластеру сприяє поліпшенню процесів ефективного управління та збільшенню конкурентоспроможності. Суб'єкти кластеру різного розміру й галузі діяльності, які виготовляють певну продукцію, можуть використовувати універсальний стандарт ДСТУ 9001:2015 «Системи управління якістю. Вимоги».

Використання підприємствами кластеру системи якості за стандартами ISO 9001 має позитивні моменти [24, с. 27–34]:

- процесний підхід (можливість постійного вдосконалення);
- бізнес-планування (організація процесів постачання продукції, яка буде задовольняти потреби замовників);
- застосування ризик-менеджменту (ризик-орієнтоване мислення, яке дає можливість визначати фактори, що можуть спричинити відхилення процесів та системи управління від запланованих результатів, з метою зменшення певних негативних впливів)
- переваги під час участі в тендерах (наявність сертифікату, який підтверджує наявність у підприємства впровадженої системи управління);
- управління знаннями;
- залучення персоналу;
- спроможність підтверджувати відповідність наявним вимогам до системи управління якістю (отримання дозволу на застосування знака, який на маркуванні вашої продукції стане підтвердженням наявності дієвої системи управління);
- вихід на міжнародний ринок (розподіл організацій на категорії: надійні, відносно надійні, ненадійні).

Завдання системи управління якістю – створити умови, що зводять до мінімуму помилки в роботі. Структура стандарту ДСТУ 9001:2015 містить замкнутий управлінський цикл і при правильному застосуванні забезпечує саморозвиток системи. В стандарті підкреслено, що лідерство керівника – це вагомий принцип менеджменту. Великі системні проекти не можуть бути успішно реалізовані без активної участі перших осіб. Персонал компанії є головним ресурсом, який забезпечує їй успіх і конкурентні переваги. Керівник повинен бути не просто адміністратором найвищої ланки, а й неформальним лідером, який сприяє розкриттю і повному використанню творчого потенціалу персоналу [24, с. 27–34].

Впровадження міжнародних стандартів ISO серії 9000 дає можливість врахувати всі взаємозв'язки в агропромисловому кластері та упорядкувати його діяльність на досягнення поставлених цілей найбільш ефективним способом. Головне призначення стандартів для регіонального агропромислового кластеру – бути інструментом забезпечення довіри до якості та безпечності продукції, яка виготовляється на підприємствах потенційного кластерного об'єднання. Подальшою метою впровадження цих стандартів може бути перехід певного підприємства (учасника кластеру) або всього кластерного об'єднання на вищий рівень якості – концепцію загального управління якістю.

Висновки. На наш погляд, якщо якість продукту – це здатність харчового продукту задовольняти побажання споживача, то безпечність харчового продукту – це життєва потреба споживача. Безпечність харчових продуктів постійно турбує споживачів. За останні роки надруковано багато стандартів з безпечності харчових продуктів, які спрямовані на покращення продовольчої безпеки, але виникають певні проблеми у вирішенні усіх тих питань, на яких наголошують виробники, постачальники, продавці та споживачі. Щоб українські виробники мали спроможність вийти на нові, перспективні ринки збуту, вітчизняне законодавство, стандарти, регламенти та вимоги до виробників харчової продукції повинні відповідати міжнародним документам. Створення відповідних економіко-правових умов для виробництва якісного та безпечного харчового продукту сприятиме забезпеченню людей високоякісними й безпечними продуктами харчування та посилить присутність України на світовому ринку аграрної продукції. Подальші наукові розробки потрібно спрямовувати на визначення ефективності діяльності існуючої в країні схеми системи контролю безпечності та якості харчових продуктів.

В умовах інтеграції України на ринки Європейського Союзу вітчизняні підприємства стикаються з високим рівнем конкуренції та певними бар'єрами. Подібна ситуація потребує від вітчизняних підприємств поліпшення стандартів виробництва харчових продуктів для підняття їх конкурентоспроможності порівняно з іноземними аналогами. Одним із загальноновизнаних засобів досягнення високого конкурентного рівня є впровадження кластерної моделі організації агропромислового виробництва. Прикладом успішного розв'язання цієї проблеми може бути впровадження системи управління якістю і безпечністю харчових продуктів на підприємствах потенційного регіонального агропромислового кластеру.

Подальші дослідження будуть спрямовані на вивчення питань методології, концепції, моделі та організаційних механізмів системи управління якістю і безпечністю харчових продуктів на підприємствах потенційного кластеру.

Список використаної літератури

1. Лисенко О. Безпечність продуктів харчування: особливості схеми сертифікації за FSSC 22000. *Управління якістю*. 2018. № 6. С. 18–24.
2. Зозуля І. В. Безпечність та якість продуктів в Україні в умовах євроінтеграції: питання удосконалення законодавства. *Форум права*. 2017. № 4. С. 80–86.
3. Стратегія сталого розвитку «Україна – 2020», схвалена Указом Президента України від 12 січня 2015 р., № 5/2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5/2015#n10>
4. Стратегія розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 року, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 17 жовтня 2013 р., № 806-р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/806-2013-%D1%80>
5. Концепція Державної цільової програми розвитку аграрного сектору економіки на період до 2022 року, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 30 грудня 2015 р., № 1437-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1437-2015-%D1%80>
6. Оверковська Т. К. Правове регулювання безпечності продуктів харчування. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 4. С. 109–114.
7. Войнаренко М. П., Богатчик Л. А. Використання кластерного інструментарію при розробці субрегіональних стратегій підвищення конкурентоспроможності економіки регіонів. *Актуальні проблеми економіки*. 2014. № 8. С. 171–182.
8. Інтеграція та самоорганізація аграрного бізнесу в умовах децентралізації влади: монографія / за ред. М. Ф. Кропивка, В. В. Россохи. Київ: Ін-т аграрної економіки, 2015. 482 с.
9. Кропивко М. Ф. Підвищення конкурентоспроможності та соціальної спрямованості агропромислового виробництва на основі розвитку кластерних систем. *Економіка АПК*. 2013. № 3. С. 3–15.
10. Буряк Р. І. Інтегрована система менеджменту як основа забезпечення сталого розвитку підприємства аграрного сектору України. *Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України*. 2015. № 3–4. С. 36–44.
11. Закон України «Про стандартизацію». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1315-18>
12. Закон України «Про технічні регламенти та оцінку відповідності». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/124-19>
13. Сапего Ю. М., Соляник А. И. Нормативно-техническое обеспечение системного управления качеством и безопасностью продукции типового агропромышленного кластера. *Системный анализ и моделирование процессов управления качеством в инновационном развитии агропромышленного комплекса: междунар. науч.-практ. конф.* (г. Воронеж, 8–9 апр. 2015 г.). Воронеж: ВГУИТ, 2015. С. 534–544.
14. Лобозинська С. М., Назаркевич О. Б. Стимулювання екологізації агропромислового виробництва у формуванні продовольчої безпеки України. *Економіка: реалії часу*. 2017. № 3 (31). С. 53–59.
15. Закон України «Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/771/97-вр>
16. Закон України «Про державний контроль за дотриманням законодавства про харчові продукти, корми, побічні продукти тваринного походження, здоров'я та благополуччя тварин». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2042-19>
17. Recommended International Code of Practice. General principles of food hygiene. Codex Alimentarius Commission CAC/RCP 1-1969, Rev. 4-2003. Annex: Hazard Analysis and Critical Control Point (HACCP) system and guidelines for its application. *FAO/WHO*. 1969. URL: http://www.codexalimentarius.net/web/standard_list.do?lang=en
18. Інтеграція агрохарчового сектору України в єдиний нормативний простір Європейського Союзу: монографія / Д. Ф. Крисанов. Київ: Держ. установа «Ін-т економіки та прогнозів. НАН України», 2016. 368 с. URL: <http://ief.org.ua/docs/mg/275.pdf>
19. Regulation (EC) No 178/2002 of the European Parliament and of the Council of 28 January 2002 laying down the general principles and requirements of food law, establishing the European Food Safety Authority and laying down procedures in matters of food safety. *Official Journal*. 2002. No. 31, L 01.02, pp. 1–31.
20. Одінцов О. М. Формування передумов кластерної організації агропромислового виробництва: автореф. дис. ... докт. екон. наук: спец. 08.00.03 «Економіка та управління національним господарством» / Ін-т аграрної економіки. Київ, 2016. 40 с.
21. Управління якістю: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / за наук. ред. В. Б. Захожая. Київ: Вид. дім «Персонал», 2011. 936 с.

22. Національний стандарт України «Системи управління якістю: Вимоги (ДСТУ ISO 9001:2015)». URL: <http://khoda.gov.ua/image/catalog/files/%209001.pdf>
23. Національний стандарт України «Системи управління безпечністю харчових продуктів: Вимоги до будь-яких організацій харчового ланцюга (ДСТУ ISO 22000:2007)». URL: https://test1.haccp.center/assets/files/DSTU_ISO_22000-2007.pdf
24. Лисенко О. М. Системи управління якістю: особливості впровадження згідно з новою версією стандарту ISO 9001. *Вісник Східноєвропейського університету економіки і менеджменту*. 2016. № 1. С. 27–34. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vsuem_2016_1_6

References

1. Lysenko, O. (2018). Food safety: features of the scheme of certification for FSSC 22000. *Upravlinnia yakistiu*, No. 6, pp. 18–24 [in Ukrainian].
2. Zozulya, I. V. (2017). Safety and quality of products in Ukraine in conditions of European integration: issues of improving legislation. *Forum prava*, No. 4, pp. 80–86 [in Ukrainian].
3. The Ukraine-2020 Sustainable Development Strategy is approved by the Decree of the President of Ukraine from January 12, 2015, No. 5/2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5/2015#n10>
4. Strategy of development of agrarian sector of economy for the period till 2020, approved by the Cabinet of Ministers of Ukraine from October 17, 2013, № 806-p. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/806-2013-%D1%80>
5. The Concept of the state target program for the development of the agrarian sector of the economy for the period up to 2022, approved by the Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine from December 30, 2015, No. 1437-p. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1437-2015-%D1%80>
6. Overkovskaya, T. K. (2018). Legal regulation of food safety. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo*, No. 4, pp. 109–114 [in Ukrainian].
7. Voynarenko, M. P., Bohatchyk, L. A. (2014). Application of cluster tools to develop subregional strategies for improvement of region's economy competitiveness. *Aktualni problemy ekonomiky*, No. 8, pp. 171–182 [in Ukrainian].
8. Kropyvko, M. F., and Rossoxa, V. V. (eds.) (2015). Integration and self-organization of agrarian business in the conditions of power decentralization: monograph. Kyiv: In-t agrarnoyi ekonomiky, 482 p. [in Ukrainian].
9. Kropyvko, M. F. (2013). The increase of competitiveness and social orientation of agrarian enterprises based on the development of cluster systems. *Ekonomika APK*, No. 3, pp. 3–15 [in Ukrainian].
10. Buriak, R. I. (2015). Integrated management system as the basis of sustainable development of enterprises of agricultural sector of Ukraine. *Visnyk Akademii pratsi i sotsialnykh vidnosyn Federatsii profspilok Ukrainy*, No. 3–4, pp. 36–44 [in Ukrainian].
11. The Law of Ukraine «On Standardization». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1315-18>
12. The Law of Ukraine «On Technical Regulations and Conformity Assessment». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/124-19>
13. Sapego, Yu. M., Solyanik, A. I. (2015). Normative-technical support of system management by the quality and safety of production of typical agro-industrial cluster. *Sistemnyi analiz i modelirovaniye protsessov upravleniya kachestvom v innovatsionnom razvitiyi agropromyshlennogo kompleksa*: internat. sci.-pract. conf. (Voronezh, April 8–9, 2015). Voronezh: VSUET, pp. 534–544 [in Russian].
14. Lobozyńska, S.M., Nazarkevych, O.B. (2017). Stimulation of an ecological approach to agricultural production in creating the food safety of Ukraine. *Ekonomika: realii chasu*, No. 3 (31). С. 53–59 [in Ukrainian].
15. The Law of Ukraine «On quality and safety of food products and food raw materials». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/771/97-%D0%B2%D1%80?lang=en>
16. The Law of Ukraine «On state control over observance of the legislation on food products, feed, animal by-products, animal health and welfare». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2042-19?lang=en>
17. Recommended International Code of Practice. General principles of food hygiene. Codex Alimentarius Commission CAC/RCP 1-1969, Rev. 4-2003. Annex: Hazard Analysis and Critical Control Point (HACCP) system and guidelines for its application. *FAO/WHO*. 1969. URL: http://www.codexalimentarius.net/web/standard_list.do?lang=en
18. Krisanov, D. F. (2016). Integration of the agro-food sector of Ukraine into a single regulatory environment of the European Union: monograph. Kyiv: Institute of Economics and Forecasting of NAS of Ukraine, 368 p [in Ukrainian].
19. Regulation (EC) No 178/2002 of the European Parliament and of the Council of 28 January 2002 laying down the general principles and requirements of food law, establishing the European Food Safety Authority and laying down procedures in matters of food safety (2002). *Official Journal*, No. 31, L 01.02, pp. 1–31.

20. Odintsov, O. M. (2016) The formation of preconditions of agricultural production cluster organization: author's abstract for D.Sc. in Economics: spec. 08.00.03 "Economics and management of national economy". Institute of agrarian economics. Kyiv, 40 p. [in Ukrainian].
21. Zahozhaj, V. B. (ed.) (2011). Quality management: manual. Kyiv: Vyd. Dim "Personal", 936 p.
22. National standard of Ukraine «Quality management systems – Requirements» (ISO 9001:2015). URL: <http://khoda.gov.ua/image/catalog/files/%209001.pdf>
23. National standard of Ukraine «Food safety management systems – Requirements for any organization in the food chain» (ISO 22000:2005). URL: https://test1.haccp.center/assets/files/DSTU_ISO_22000-2007.pdf
24. Lysenko, O. M. (2016). Quality management systems: peculiarities of implementation in accordance with the new version of the standard ISO 9001. *Visnyk Skhidnoievropeiskoho universytetu ekonomiky i menedzhmentu*, No 1, pp. 25–34 [in Ukrainian]. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vsuem_2016_1_6

N. V. Ichenko, S. V. Koshelenko, O. M. Odintsov

**THE SUPPORT OF THE DEVELOPMENT OF THE SYSTEM
OF MANAGEMENT BY THE QUALITY AND SAFETY OF FOOD PRODUCTS
OF REGIONAL AGRO-INDUSTRIAL CLUSTER**

Today, the provision of the quality and safety of food products is an inalienable and significant part of legal regulation of socio-economic relations. The integration of Ukraine into the world economic community is impossible without the creation of a perfect legal framework in this area. In view of this, the urgency of scientific elaboration of the problems of legal regulation support of the quality and safety of food products has been fully proved.

A positive solution of the problem of increasing the competitiveness of agricultural enterprises (production, harvesting, processing, realization) depends on the system of management by the quality and safety of food products at both economic and regional levels. One of the conditions for increasing the competitiveness of enterprises in agrarian sector of the economy consists in the introduction of a cluster model of agro-industrial production, which strengthens the relations of its business entities through close cooperation on mutually beneficial terms and provides new impetus for the development of their activities. These benefits of cluster organization of agro-industrial production ensure the effective development of the system of management by the quality and safety of food products at the enterprises of regional agro-industrial cluster.

The purpose of the article is to generalize the theoretical approaches concerning the support of the development of the system of management by the quality and safety of food products at the enterprises of regional agro-industrial cluster, to analyze the current state of normative legal provision of the quality and safety of food products in the country and to suggest ways in order to solve this problem.

The formation of regional agro-industrial clusters is one of the most effective directions of socio-economic development of the regions that allows to secure their competitive advantages in the field of food production and high level of food safety.

The article is devoted to the problem of ensuring the development of the system of management by the quality and safety of food products of regional agro-industrial cluster. The analysis of modern approaches to the system of management by the quality and safety of food products of agro-industrial cluster is conducted.

The basic theoretical questions of normative-legal maintenance of quality and safety of food products in the country and in the world are considered. The current legislative framework in this area is worked out. The problematic directions of its application are determined, the proposals regarding the improvement of legal basis for ensuring the quality and safety of food products in Ukraine are made.

The methods for ensuring the development of the system of management by the quality and safety of food products at enterprises of agro-industrial cluster are offered.

Organizational model of the system of management by the quality and safety of food products at the enterprises of regional agro-industrial cluster has been developed.

Keywords: food products; quality and safety of food products; normative-legal support; state control; cluster; agro-industrial cluster; Deming cycle; competitiveness.

Стаття надійшла до редакції 03.04.2019

Одінцов Олег Михайлович, д.е.н., доцент, професор кафедри економіки та підприємництва Черкаського державного технологічного університету
o.odintsov@chdtu.edu.ua

ORCID ID 0000-0002-3308-3389

Odintsov O. M., Doctor of Economics, associate professor, professor of economics and business department, Cherkasy State Technological University

Кошеленко Світлана Василівна, к.е.н., доцент кафедри економіки та підприємництва Черкаського державного технологічного університету
s.koshelenko@chdtu.edu.ua

ORCID ID 0000-0001-6933-3864

Koshelenko S. V., Ph.D. in Economics, associate professor of economics and business department, Cherkasy State Technological University

Ільченко Наталія Вікторівна, к.н.держ.упр., доцент кафедри економіки та підприємництва Черкаського державного технологічного університету
natalchenko1975@gmail.com

ORCID ID 0000-0002-7356-6772

Ichenko N. V., Ph.D. in Public Administration, associate professor of economics and business department, Cherkasy State Technological University